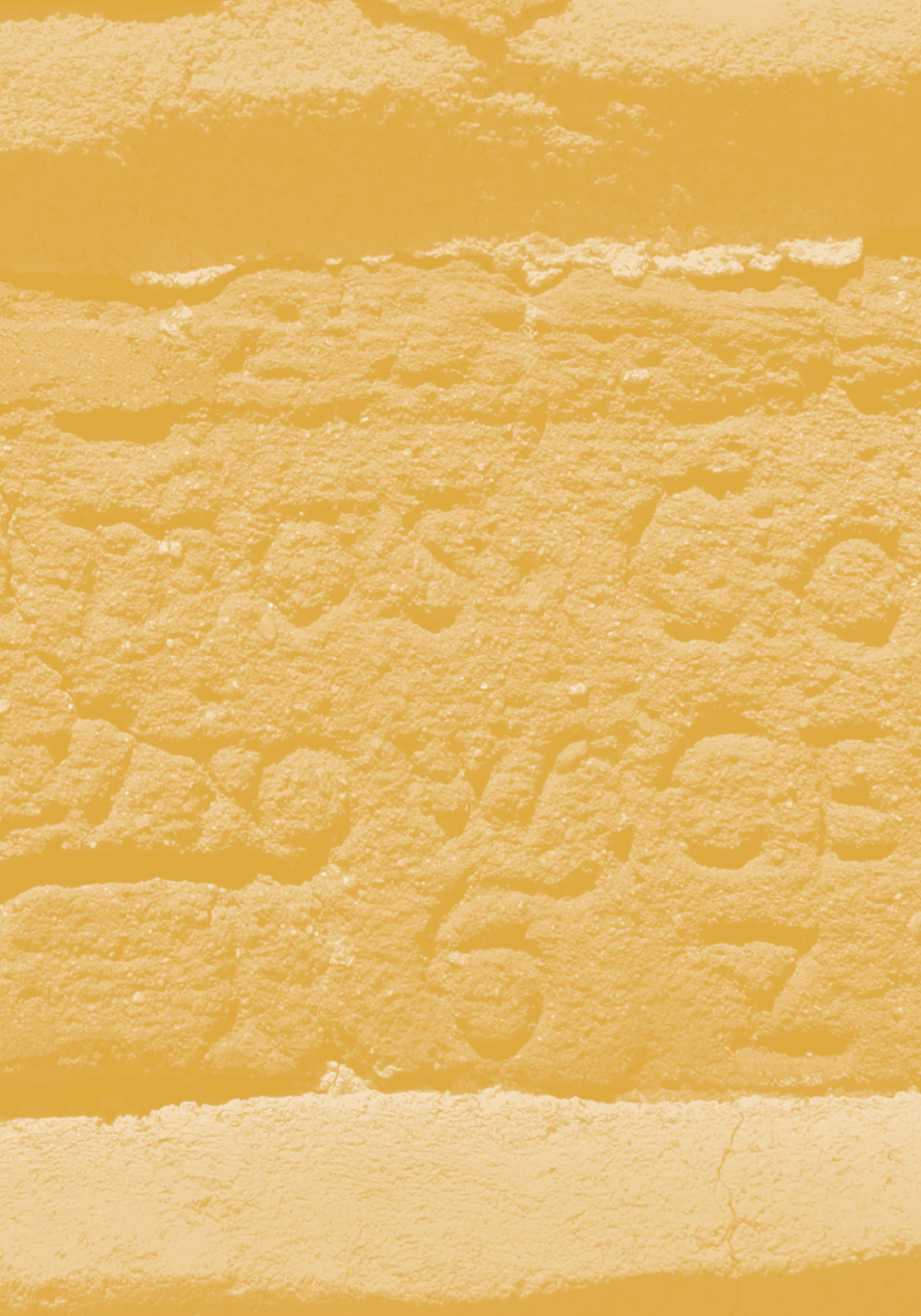

archeologia i historia
ziemi rozprzańskiej

archeologia i historia
ziemi rozprzańskiej

redakcja

Kalina Skóra & Piotr Strzyż

Łódź 2025

Recenzenci

dr hab. Andrzej Janowski, prof. IAE PAN

prof. dr hab. Witold Świątosławski

Wydawnictwo

Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego

Korekta językowa

Karolina Płoska

Korekta techniczna

Jolanta Dybała

Opracowanie graficzne i skład

Joanna Apanowicz

Zdjęcia na okładce i przekładkach

Inskrypcje na ścianach kościoła pw. św. Mikołaja BW w Mierzynie, fot. Kalina Skóra

Wydane ze wsparciem

Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich, Oddział w Łodzi

© Copyright

Wydawca i Autorzy

Wszystkie prawa zastrzeżone

Adres redakcji

90-131 Łódź

ul. Narutowicza 65

ISBN

978-83-969429-8-2

Spis treści

- 7 _____ Słowo od redakcji
- 9 _____ **Monika Troszczyńska-Antosik**
Tomaszowska Ekspedycja Archeologiczna w Mierzynie w latach 1972–1976
- 25 _____ **Beata Sobko, Błażej Muzolf, Ireneusz Marchelak, Wojciech Siciński**
Zarys osadnictwa pradziejowego w rejonie Rozpry w świetle badań
i zbiorów Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
- 37 _____ **Beata Sobko**
Zabytki krzemienne z Rozpry stan. 2, pow. piotrkowski w zbiorach Muzeum
Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
- 51 _____ **Magdalena Piotrowska**
Mierzyn, stan. 1, gm. Rozprza. Nowe materiały do poznania kultury
pomorskiej w Polsce Centralnej
- 63 _____ **Tomasz Kurasiński**
Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Lubieniu na tle obrzędowości
pogrzebowej centralnej Polski – specyfika i znaczenie
- 95 _____ **Iwona Nowak, Waldemar Stasiak**
Rozprza – badania Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
w latach 1963–1966

- 105 _____ **Jerzy Sikora, Piotr Kittel**
Obraz pełen luk. Grodzisko w Rozprzy po ponad półwieczu badań
archeologicznych
- 131 _____ **Alicja Szymczak, Jan Szymczak**
Sprzedaż wójtostwa w Rozprzy w 1373 r. Wojciechowi Golonce. Nowe fakty
- 143 _____ **Kalina Skóra, Piotr Strzyż, Jan Szymczak**
Bulla antypapieża Jana XXIII z siedziby rycerskiej w Mierzynie
- 165 _____ **Jacek Ziętek**
Znaleziska monet z okolic Rozprzy i Mierzyna
- 177 _____ **Alicja Piotrowska**
Wryte przez wieki, czytane przez antropologa – inskrypcje na ścianach
kościoła pw. św. Mikołaja BW w Mierzynie
- 191 _____ **Maria Baranowska**
Wybrane rody chłopskie parafii Mierzyn i Rozprza w świetle ksiąg
metrykalnych i innych źródeł
- 205 _____ **Sebastian Latocha**
Przystanek Rozprza na Drodze Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej.
Przyczynek do mikrohistorii małej stacji kolejowej
- 219 _____ **Afiliacje**

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Lubieniu na tle obrzędowości pogrzebowej centralnej Polski – specyfika i znaczenie

**The early medieval cemetery in Lubień in the context
of funerary rituals of Central Poland – specificity and impact**

Abstract: The early medieval cemetery in Lubień reveals its specificity in many respects, especially when compared to other early medieval cemeteries from central Poland. This article discusses several aspects of the scale of the burial site and selected elements of the grave goods. In terms of the number of discovered graves and their content, the cemetery in Lubień is the largest, the richest and at the same time the oldest – next to Lutomiersk – archaeologically recognised cemetery of the early Piast period in the discussed area. Some of the items belonging to the grave furnishings are finds of exceptional importance, not only on a regional scale but also for the entire Polish lands in the early Middle Ages. They reveal inter-regional connections of the local community (probably representatives of the elite), sometimes of a long range, and indicate the ability to adapt ideas and values coming from the outside, not only in the material but also in the spiritual sphere. Some of them can be considered as markers of the status of the buried people, an expression of prevailing tastes, as well as a material trace of beliefs related to the burial of the dead at the time when the old pagan rituals merged with the ritual requirements of the Christian faith.

Keywords: Lubień, early medieval cemetery, burial rites, central Poland, pagan rituals, Christian rituals

Wstęp

Sfera eschatologicznych przekonań i wyobrażeń znajdująca wyraz w funeralnej obyczajowości zawsze wykazywała się zachowawczym charakterem, czego przejawem była dostrzegalna powtarzalność zachowań i powinności względem zmarłych. Każdorazowe odstępstwo od usankcjonowanego tradycją i wierzeniami scenariusza przebiegu grzebalnego aktu czy jego uchybienie miałoby zgubne skutki

zarówno dla chowanej osoby, jak i pozostających przy życiu członków społeczności. Jest to uchwytne w badaniach wczesnośredniowiecznych cmentarzysk, przy czym dostrzegalne są odmienności mające uzasadnienie nie tylko – co oczywiste – chronologiczne, ale także wynikające z różnic regionalno-kulturowych w zakresie rytualnie przewidzianych norm i zaleceń związanych z pochówkiem. Wpływ na całokształt danego miejsca grzebalnego (pomijając negatywne oddziaływanie procesów postdepozycyjnych) mógł być zresztą znacznie szerszy i brać się również z uwarunkowań społeczno-demograficznych, ekonomiczno-gospodarczych czy nawet środowiskowych.

Powyższa konstatacja skłania do przyjrzenia się cmentarzysku w Lubieniu, które pod wieloma względami wyróżnia się na tle sepulkralnych stanowisk doby wczesnopiastowskiej. Podjęcie próby porównania z innymi nekropoliami z analogicznego okresu pozwoliłoby ukazać jego specyfikę, przynajmniej w kontekście regionalnym.

Zakres terytorialny

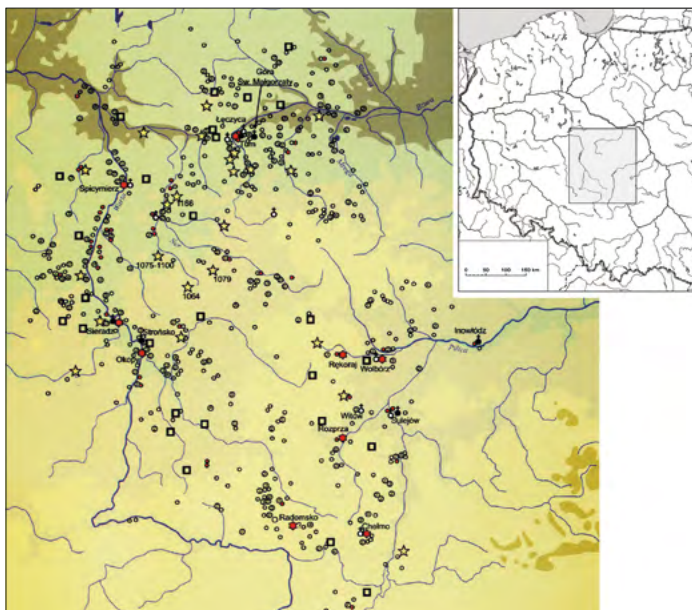
Jako zakres terytorialny, będący podstawą niniejszych rozważań, przyjęto terytorium Polski Centralnej, mając świadomość utrudnień w wytyczeniu, a tym samym umowności przyjętego obszaru. Z jednej strony zdawać sobie trzeba sprawę z ówczesnego pojmowania granic, dla którego obca była myśl o linearnym ich przebiegu, z drugiej zaś administracyjna i organizacyjna struktura państwa piastowskiego ulegała zmianom na skutek przeobrażeń osadniczych i zachodzących wydarzeń politycznych. Ostatecznie, kierując się ustaleniami Jerzego Sikory¹, przyjęto obszar w ogólnych zarysach utożsamiany z domniemaną wczesnośredniowieczną prowincją łęczycką, wydzieloną w ramach monarchii piastowskiej prawdopodobnie po połowie XI w., później zaś, od połowy XIII w., z księstwem łęczyckim i sieradzkim, zaś w okresie rozwiniętego średniowiecza i nowożytności funkcjonujący jako województwa (ziemie) łęczyckie i sieradzkie (z wyłączeniem ziemi wieluńskiej i Zapilicza) (Ryc. 1). Integralną jego część stanowiło opole rozpierskie, dynamicznie rozwijające się wokół grodu w Rozprzy – stolicy kasztelanii².

Na tak przyjętym terytorium odkryto wiele cmentarzysk, przy czym znaczna ich część jest słabo rozpoznana, inne – tylko domniemane³. Do najlepiej przebadanych stanowisk należą nekropole odkryte w Brzegu, Buczku, Glinnie, Górze, Lutomiersku, Poddębicach, Piotrowie i Psarach (Ryc. 2). Stanowią one będą zasadniczą bazę porównawczą dla wykreślenia najbardziej kluczowych cech wyróżniających Lubień (z wyjątkiem Piotrowa opublikowanego w bardzo ograniczonym

¹ Sikora 2009, 12–15.

² Na temat kształtowania się struktur osadniczych i własnościowych ośrodka rozprzańskiego zob. Nurkowska 2003; Szyska 2007a; Szyska 2007b.

³ Zob. Kufel-Dzierzgowska 1975.

Ryc. 1. Osadnictwo Polski Centralnej w drugiej połowie XI – pierwszej połowie XIII w. Wg Sikora 2009, ryc. 5. Oprac. T. Kurasieński.

Ryc. 2. Najlepiej archeologicznie rozpoznane wczesnośredniowieczne cmentarzyska Polski Centralnej. Oprac. T. Kurasieński.

stopniu⁴), choć dla podkreślenia znaczenia niektórych zjawisk czy obserwacji wybiegać będziemy poza tak przyjęty obszar.

Historia badań

Zanim jednak do tego przejdziemy przypomnijmy pokrótce, iż do odkrycia cmentarzyska w Lubieniu doszło w 1970 r. podczas prac ziemnych związanych z wytyczeniem i realizacją budowy drogi śródleśnej. W następnym roku podjęte zostały systematyczne prace wykopaliskowe, w wyniku których natrafiono na 55 grobów. Badania były kontynuowane w latach kolejnych i zakończyły się w 1974 r. Łącznie odsłonięto 126 grobów (ze 131 pochówkami).

Materiały pozyskane w wyniku powyższych prac zostały opublikowane w 1973 r. przez Ewę i Andrzeja Wójcików, przy czym ograniczono się wówczas do omówienia jedynie 17 zespołów grobowych, odsłoniętych podczas pierwszego sezonu wykopaliskowego⁵. Wzmianek doczekały się również monety odkryte w latach 1971–1972⁶. Pełnego monograficznego opracowania materiałów z nekropolii lubieńskiej dokonano w ośrodku łódzkim IAE PAN we współpracy ze specjalistami z innych placówek naukowych⁷. Ukazały się też prace cząstkowe i problemowe dotyczące tego stanowiska⁸.

Ogólna charakterystyka cmentarzyska w Lubieniu

Cmentarzysko lubieńskie położone było około 3 km na południowy zachód od zabudowań wsi Lubień i około 6 km na wschód od grodziska w Rozprzy, w gęsto zalesionym kompleksie obejmującym południową część Równiny Piotrkowskiej (Ryc. 3). Obszar ten przecinają rzeki Wolbórka i Luciąża (z Bogdanówką), będące lewobrzeżnymi dopływami Pilicy. Na lokalizację cmentarza wybrano jedno z naturalnych piaszczystych wzniesień wysoczyzny wschodniej, pozbawionej wałów rolniczych na skutek niskiego poziomu wód gruntowych i mało urodzajnych ziem⁹. Usytuowanie takie było bardzo typowe dla wczesnośredniowiecznych nekropolii inhumacyjnych¹⁰, w tym także środkowopolskich¹¹.

4 Kurasiński 2021a, 205 (tu starsza literatura).

5 Wójcikowie 1973.

6 Gupieniec 1974a; Gupieniec 1974b.

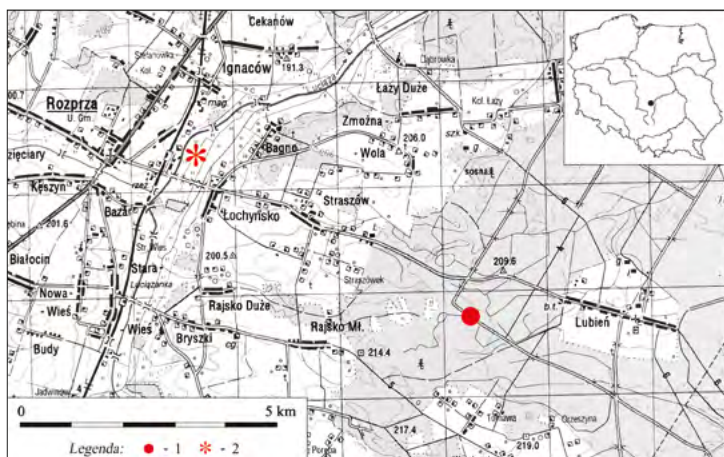
7 Kurasiński, Skóra 2012.

8 Ostatnio Kurasiński, Skóra 2023.

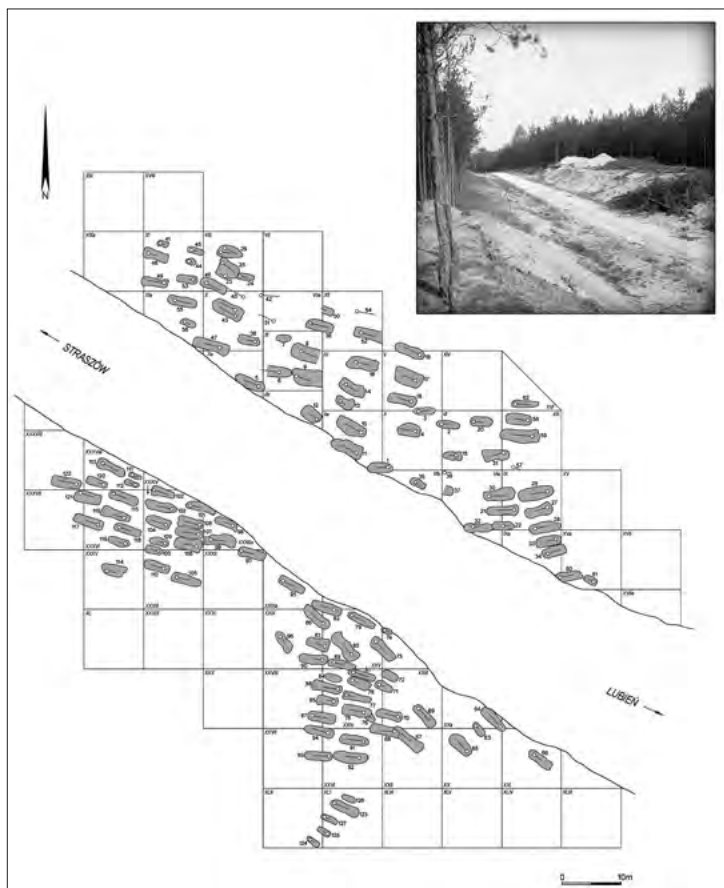
9 Na temat położenia geograficzno-topograficznego cmentarzyska zob. Kurasiński, Skóra 2012, 9–11 (tam podana literatura).

10 Zoll-Adamikowa 2000, 217.

11 Kufel-Dzierzgowska 1975, 374.

Ryc. 3. Położenie cmentarzyska w Lubieniu (1) i grodziska w Rozprzy (2). Wg Kurasiński, Skóra 2012, ryc. 1. Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik.

Ryc. 4. Plan cmentarzyska w Lubieniu wraz z drogą, która zniszczyła znaczną jego część. Wg Kurasiński, Skóra 2012, ryc. 3, tabl. LXXIX:1. Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik.

Na podstawie lokalizacji pochówków można stwierdzić, iż cmentarzysko posiadało układ rzędowy, najbardziej powszechny we wczesnym średniowieczu (na ziemiach polskich znany od X w.). Analiza rozmieszczenia poszczególnych grobów pozwoliła wyróżnić kilka (przynajmniej sześć) mniej lub bardziej czytelnych rzędów biegnących po osi północny wschód – południowy zachód (Ryc. 4).

Do założenia cmentarza w Lubieniu doszło w pierwszej ćwierci XI w., przy czym nie można wykluczyć, że nastąpiło to już pod koniec X w. Szczególne natężenie chowania zmarłych najprawdopodobniej przypadło na drugą połowę XI stulecia, a kres użytkowania nekropolii nastąpił w trzeciej ćwierci XII w.¹²

Specyfika cmentarzyska w Lubieniu

Jak wspomniano, każde dobrze rozpoznane archeologicznie cmentarzysko wczesnośredniowieczne wykazuje swoiste cechy. Stanowią one odzwierciedlenie regionalnych zróżnicowań w zakresie norm i zwyczajów pogrzebowych, jak również dostępu do określonych dóbr materialnych, sposobu gospodarowania czy uwarunkowań środowiskowych mających wpływ na kondycję biologiczną miejscowej populacji. Znaczenie ma także ogólny stan zachowania pozyskanego materiału nekropolicznego (osteologicznego i archeologicznego). Nie inaczej jest w przypadku nekropolii lubieńskiej, której swoistość zaznacza się zwłaszcza w odniesieniu do skali założenia grobowego oraz pośmiertnego wyposażenia.

Liczba grobów i pochówków

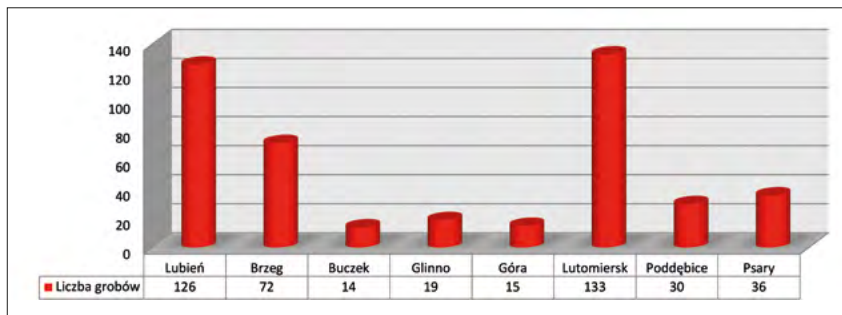
Określenie pierwotnej (maksymalnej) przestrzeni zajmowanej przez cmentarz oraz liczby grobów i pochówków dość często skazane jest na niepowodzenie. Nawet w przypadku najlepiej przebadanych wykopaliskowo cmentarzysk przestrzeń grobową nie zawsze udawało się odsłonić w pełnym zakresie. Najczęściej spowodowane było to niszczącymi działaniami inwestycyjnymi (prace budowlane) i eksploatacyjnymi (pozyskiwanie żwiru i piasku), a także pracami rolnymi (głęboka orka). Dobrze pokazuje to cmentarzysko w Lubieniu, którego znaczna część uległa zupełnej destrukcji na skutek wspomnianych prac drogowych (Ryc. 4). Zniszczyły one nieco ponad 1/3 powierzchni stanowiska, co przekłada się na utratę około 40–50 grobów¹³.

Zatem liczba grobów stwierdzona w Lubieniu, nawet jeśli pominąć wspomniane zniszczenia „drogowe”, wyróżnia cmentarzysko na tle innych tego typu

¹² Kurasiński, Skóra 2012, 101–102; Kurasiński, Skóra 2023.

¹³ Kurasiński, Skóra 2012, 11, 15, 115.

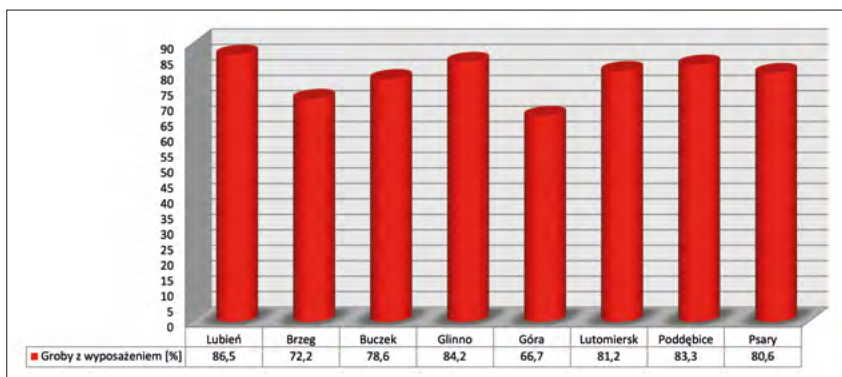
stanowisk środkowopolskich (Ryc. 5). Jedynie nekropola lutomierska może być porównywalna pod tym względem, dając pojęcie o intensywności użytkowania przestrzeni grzebalnej.

Ryc. 5. Porównanie liczbowe grobów odkrytych na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach Polski Centralnej. Oprac. T. Kurasiański.

Wybrane elementy wyposażenia grobowego

W Lubieniu w zdecydowanej większości grobów (109) natrafiono na przynajmniej jeden element wyposażenia pośmiertnego (ok. 86%). Stawia to to cmentarzysko najwyżej spośród uwzględnionych w niniejszej pracy cmentarzysk środkowopolskich (Ryc. 6)¹⁴.

Ryc. 6. Procentowy udział grobów z wyposażeniem pośmiertnym na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z Polski Centralnej. Oprac. T. Kurasiański.

Mamy tu do czynienia z bardzo zróżnicowanym zespołem przedmiotów, reprezentujących wiele kategorii. Są to militaria (groty broni drzewcowej, topory, groty strzał), części stroju i ozdoby (sprzączki i okucia pasa, kabłączki skroniowe,

¹⁴ Por. na szerszym tle Kurasiański, Skóra 2012, 104 [tab. 19].

zausznice, pierścionki, zawieszki, paciorki ze szkła, srebra, bursztynu, kryształu górskiego, karneolu i fluorytu), naczynia drewniane i ceramiczne (wiadra, garnki), narzędzia i innego rodzaju akcesoria (noże, krzesiwa, krzesaki, osetki, przęśliki), w tym te o prawdopodobnym znaczeniu magicznym (grzechotki) oraz monety. Niektóre z nich decydują o specyfice cmentarzyska lubieńskiego.

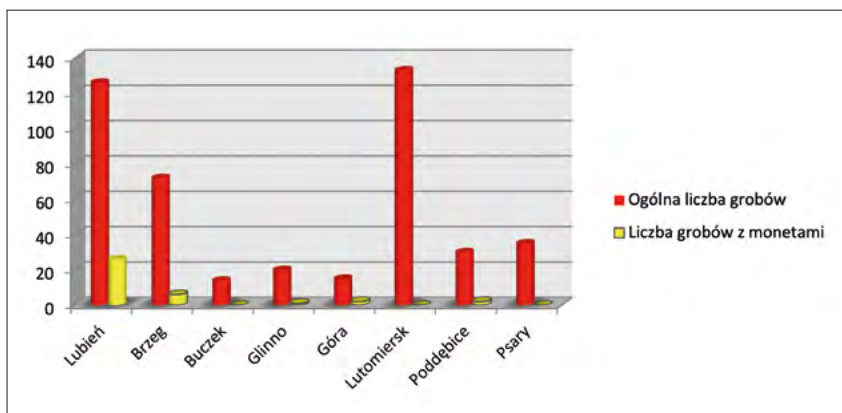
a. Monety

Na szersze omówienie zasługują zwłaszcza monety. Na cmentarzysku w Lubieniu odkryto zbiór liczący przynajmniej 28 okazów, zarówno całych, jak również zachowanych częściowo, co w wielu przypadkach wynikało z celowego pokaźkowania – w postaci złomu srebrnego, tzw. siekańców. Numizmaty trafiły do 24 grobów. Ogólnie zły stan ich zachowania, związany ze wspomnianą fragmentacją, a także z korozją i dłuższym użytkowaniem (wytarcie powierzchni) utrudniał poprawne odczytanie widniejących na nich wyobrażeń, liter i znaków. Mimo to atrybucję i proveniencję większości okazów udało się w zadowalającym stopniu ustalić. Z analizy numizmatycznej wynika, iż do grobów lubieńskich trafiały zarówno monety obce, jak również rodzime¹⁵.

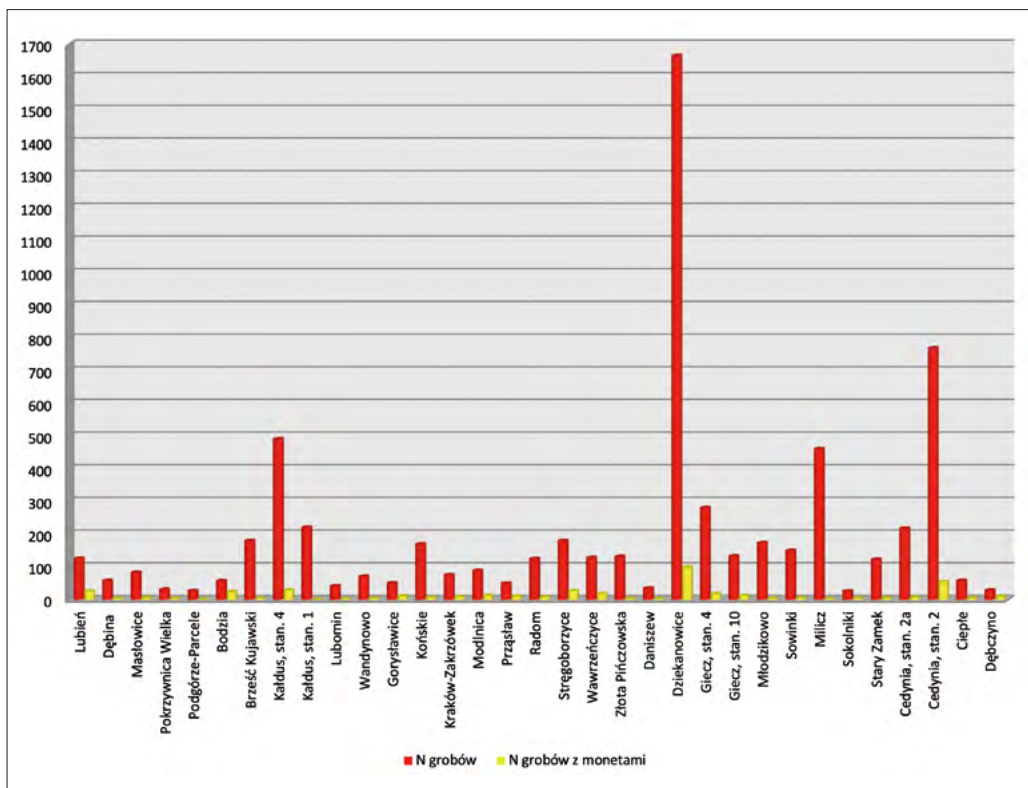
Jest to zbiór pod wieloma względami wyjątkowy. Przede wszystkim należy podkreślić wysoką frekwencję monet w grobach. Nieczęsto zdarza się, aby na jednym cmentarzysku pojawiły się one tak licznie, co najlepiej rysuje się w odniesieniu do innych nekropolii z centralnej Polski (Tab. 1; Ryc. 7). Jedynie w Brzegu monety trafiły do więcej niż dwóch grobów. Potwierdzają to również stanowiska z innych regionów Polski (Tab. 1; Ryc. 8). Tylko na niektórych z nich, jak w Bodzi, Kałdusie, stan. 4 czy Stręgoborzycach, możemy stwierdzić zbliżony stan liczebny grobów z monetami. Wyjątkowo w Dziekanowicach i Cedyni, stan. 2 odkryto ich znacznie więcej (odpowiednio 128 i 55), przy czym warto podkreślić, że tamtejsze nekropole liczyły po kilkaset pochówków. Bardziej miarodajnym parametrem porównawczym wydaje się zatem być procentowy udział grobów z monetami w całej ich masie. Tu wyjątkowość Lubienia jeszcze bardziej się uwidatnia, i to nie tylko jeśli chodzi o Polskę Centralną (Tab. 1; Ryc. 9–10). Odsetek pochówków zawierających monety jest bowiem porównywalny bądź wyższy jedynie w Przysławiu (20%), Gorzławicach (21,6%), Dębczynie (34,5%) i – tu już znacznie – w Bodzi (42,1%).

Zespół monet z Lubienia wyróżnia się nie tylko pod względem liczebności, ale zwraca ponadto uwagę ich skład. Przede wszystkim zaznacza się wyraźna reprezentacja monet rodzimych (groby 26B, 33, 78, 85, 89, 103 i 113). Stanowią one emisje polskich władców – Bolesława Śmiałego (1058–1079), Bolesława Krzywoustego (1102–1138), Władysława II Wygnana (1138–1146) i Bolesława Kędzierzawego (1146–1173). Wszystkie

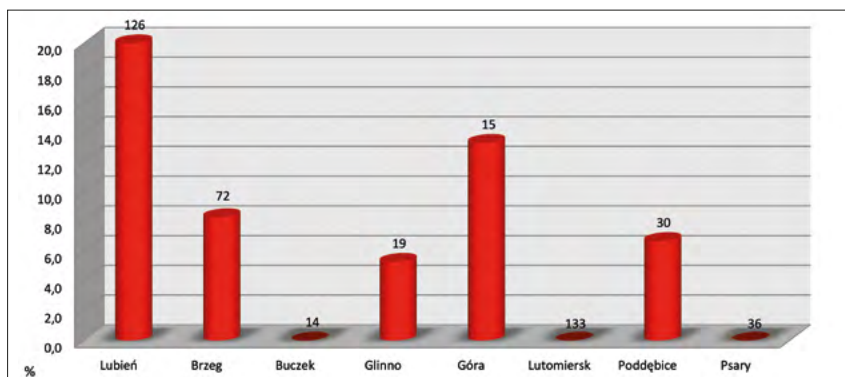
¹⁵ Suchodolski 2012.

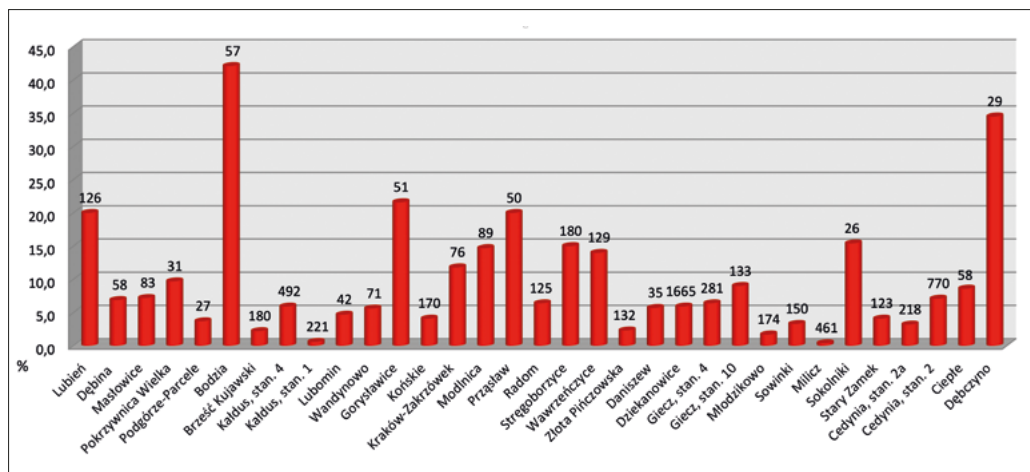
Ryc. 7. Porównanie liczbowe grobów z monetami w stosunku do ogólnej liczby grobów na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z Polski Centralnej. Oprac. T. Kurasieński.

Ryc. 8. Porównanie liczbowe grobów z monetami w stosunku do ogólnej liczby grobów na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach spoza Polski Centralnej. Oprac. T. Kurasieński.

Ryc. 9. Procentowy udział grobów z monetami na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z Polski Centralnej. Oprac. T. Kurasiński.

Ryc. 10. Procentowy udział grobów z monetami na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach spoza Polski Centralnej. Oprac. T. Kurasiński.

pochodzą z mennicy krakowskiej (Ryc. 11:1–6)¹⁶. Wspomnieć trzeba też o szczególnym denarze krzyżowym (typ VI) z grobu 47, który łączyć można działalnością menniczą palatyna Sieciecha lub z czasami po jego upadku na przełomie XI i XII w. (Ryc. 11:7). Przypuszczalnie został on wybity w Kaliszu¹⁷. Ta rzadka odmiana krzyżówki ma liczniejsze odpowiedniki jedynie w Wielkopolsce, zwłaszcza w skarbie ze Słuszkowa¹⁸.

¹⁶ Kurasiński, Skóra 2012, 88; Suchodolski 2012, 351.

¹⁷ Kurasiński, Skóra 2012, 87–88; Suchodolski 2012, 351, 354.

¹⁸ Zob. Kędzierski 1998a; Kędzierski 1998b.

Tab. 1. Zestawienie liczbowe i procentowe grobów z monetami na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z ziem polskich. Oprac. T. Kurasiński.

Miejscowość	Ogólna liczba grobów	Liczba grobów z monetami	Odsetek grobów z monetami [%]	Literatura
Polska Centralna				
Lubień	126	26	20,0	Kubiak 1998; Kurasiński, Skóra 2012; Suchodolski 2012; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Brzeg	72	6	8,3	Mikołajczyk 1976; Kufel-Dzierzgowska 1983; Mikołajczyk 1985; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Buczek	14	0	0,0	Kamińska 1956
Glinno	19	1	5,3	Gorlińska <i>et al.</i> 2015; Kurasiński w druku
Góra	15	2	13,3	Kowiańska-Piaszykowska 1960
Lutomiersk	133	0	0,0	Nadolski <i>et al.</i> 1959
Poddębice	30	2	6,7	Gupieniec 1959; Wiklak 1960; Kubiak 1998; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Psary	36	0	0,0	Trębaczekiewicz 1963
Ziemia wieluńska				
Dębina	58	4	6,9	Mikołajczyk, Pokuta 1975; Pokuta, Wajda 1979; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Masłowice	83	6	7,2	Abramek 1980; Abramek 1981; Kubiak 1998; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Mazowsze				
Podgórze-Parcele	27	1	3,7	Kordala 2006; Suchodolski 2012; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Pokrzywnica Wielka	31	3	9,7	Rauhut, Długopolska 1971; Mitkowska-Szubert 1993; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Kujawy				
Bodzia	57	24	42,1	Suchodolski 2015; Suchodolski 2016a; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Brześć Kujawski	180	4 ¹⁹	2,2	Kaszewscy 1971; Gorlińska <i>et al.</i> 2015

19 W opracowaniu Gorlińska *et al.* (2015) pominięty został fragment nierozpoznanej monety z grobu 18 (wspomniany w Kaszewscy 1971, 396). Z kolei dwa fragmentarycznie zachowane okazy miały znajdować się w grobie 17 (Gorlińska *et al.* 2015, 55 [nr 12:3–4]), choć w monografii cmentarzyska wymieniono tylko jeden okaz pochodzący z tego obiektu (Kaszewscy 1971, 396). Nie można wykluczyć, że w rzeczywistości chodzi tu o ułamek przypisywany wcześniej (błędnie?) do grobu 18. Tym samym ostateczna liczba grobów z monetami (i ich samych) mogła być nieco inna.

Miejscowość	Ogólna liczba grobów	Liczba grobów z monetami	Odsetek grobów z monetami [%]	Literatura
Kałdus, stan. 4	492	29	5,9	Chudziak <i>et al.</i> 2010; Musiałowski 2008; Musiałowski 2010; Horoszek <i>et al.</i> 2016; Bojarski 2020
Kałdus, stan. 1	221 ²⁰	1	0,6	Musiałowski 2006; Musiałowski 2008; Horoszek <i>et al.</i> 2016
Lubomin	42	2	4,7	Andrzejewska 1999a; Horbacz 2000; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Wandynowo	71	4	5,6	Andrzejewska 1999b; Horbacz 2000; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Ziemie krakowska i sandomierska				
Goryslawice	51	11 ²¹	21,6	Suchodolski 1959a; Suchodolski 1959b; Szymański 1963; Reyman-Walczak <i>et al.</i> 2013
Końskie	170	7	4,1	Paszkiewicz 1988; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Kraków-Zakrzówek	76	9	11,8	Haczewska 1977; Morawski, Zaitz 1977; Kubiak 1998; Reyman-Walczak <i>et al.</i> 2013
Modlnica	89	13	14,7	Sztyber, Woźniak 2012; Reyman-Walczak <i>et al.</i> 2013
Przysław	50	10	20,0	Śnieżko 2016; Nowaczyk, Nowaczyk 2017
Radom	125	8	6,4	Bogucki 2020; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Stręgoborzyce	180	27	15,0	Tunia, Woźniak 2019
Wawrzeńczyce	129	18	14,0	Reyman-Walczak <i>et al.</i> 2013; Mazur <i>et al.</i> 2015
Złota Pińczowska	132	3	2,3	Miśkiewicz 1967; Reyman-Walczak <i>et al.</i> 2013
Wielkopolska				
Daniszew	35	2	5,7	Sawicki 2008; Tabaka 2008; Szczurek <i>et al.</i> 2017
Dziekanowice	1665	99	5,9	Suchodolski 2016b; Wrzesiński 2016; Szczurek <i>et al.</i> 2017; Wrzesiński 2022
Giecz, stan. 4	281	18	6,4	Indycka 2019; Szczurek <i>et al.</i> 2017
Giecz, stan. 10	133	12	9,0	Miciak, Agnew 2021; Pisula 2021
Młodzikowo	174	3	1,7	Leciejewicz, Łosiński 1960; Kubiak 1998; Szczurek <i>et al.</i> 2017

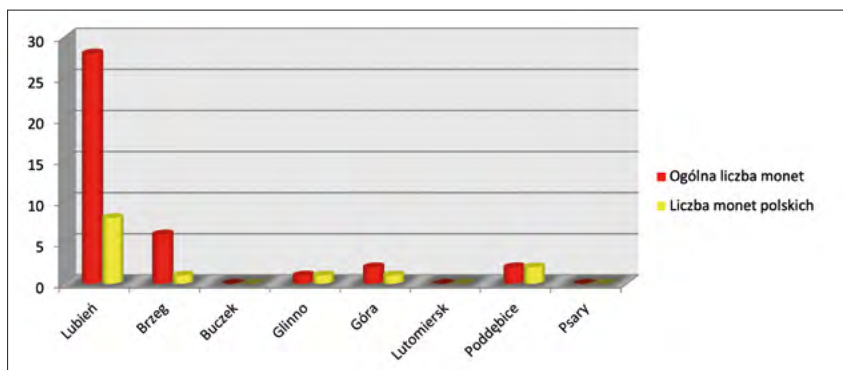
20 Podana liczba grobów pochodzi z badań z lat 1957 i 1997–1999 i nie uwzględnia starszych odkryć.

21 Z opracowania Reyman-Walczak *et al.* (2013, 40–41 [nr 23:1–12]) wynika, że monety (12 egz.) odkryto w 10 grobach.

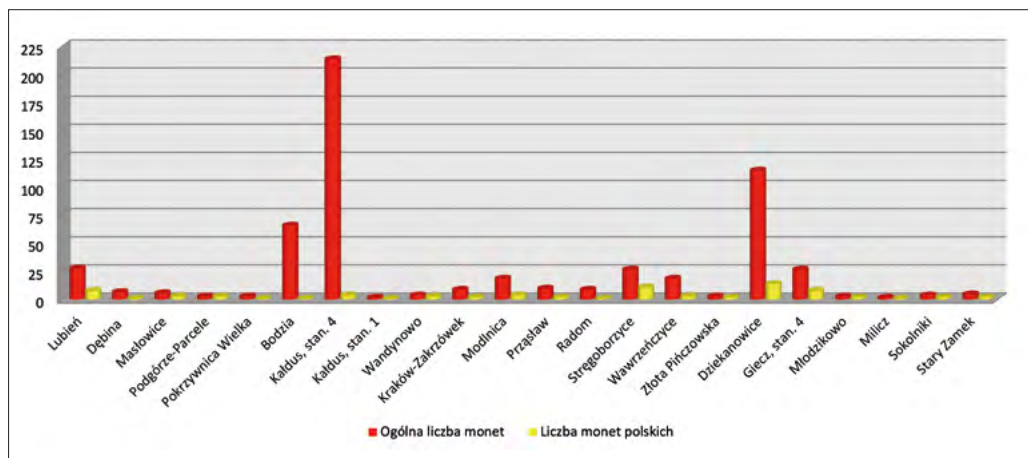
Miejscowość	Ogólna liczba grobów	Liczba grobów z monetami	Odsetek grobów z monetami [%]	Literatura
Sowinki	150	5	3,3	Krzyszowski, Suchodolski 2018; Szczurek <i>et al.</i> 2017
Śląsk				
Milicz	461	2	0,4	Wachowski 1969; Wachowski 1970; Wachowski 1971
Sokolniki	26	4	15,4	Śledzik-Kamińska, Terlecka 1988; Kubiak 1998; Butent-Stefaniak <i>et al.</i> 2013; Śnieżko 2021
Stary Zamek	123	5	4,1	Suchodolski 1982; Wachowski 1992; Butent-Stefaniak, Malarczyk 2009; Butent-Stefaniak <i>et al.</i> 2013
Pomorze				
Cedynia, stan. 2a	218	7	3,2	Porzeziński 2006; Horoszeko <i>et al.</i> 2016
Cedynia, stan. 2	770	55	7,1	Malinowska-Łazarczyk 1982; Kubiak 1998; Horoszeko <i>et al.</i> 2016
Cieple	58	5	8,6	Ratajczyk, Wadyl 2019; Paszkiewicz 2011; Paszkiewicz 2019; Horoszeko <i>et al.</i> 2016
Dębczyno	29	10	34,5	Kubiak 1998; Sikorski, Szczurek 2002; Horoszeko <i>et al.</i> 2016

Ryc. 11. Monety polskie z cmentarzyska w Lubieniu: 1–3 – Bolesław Śmiały (groby 78, 89 i 113); 4 – Bolesław Krzywousty (grób 33); 5 – Władysław Wygnaniec (grób 85); 6 – Bolesław Kędzierzawy (grób 26B); 7 – Sieciech (grób 47). Źródło: Kurasiński, Skóra 2012, tabl. LXXXVIII:4, 6, 8, LXXXIX:12, 14, 16, 18.

Ryc. 12. Liczbowy udział monet polskich w ogólnej ich masie na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z Polski Centralnej. Oprac. T. Kuraśiński.

Ryc. 13. Liczbowy udział monet polskich w ogólnej ich masie na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach spoza Polski Centralnej (uwzględniono te stanowiska, na których okazy rodzime zostały odnotowane). Oprac. T. Kuraśiński.

Jest to istotna obserwacja, gdyż niewiele jest cmentarzysk z ziem polskich z grobami zawierającymi monety, na których okazy rodzime byłyby tak licznie reprezentowane. Emisje polskie pojawiają się na nich zazwyczaj sporadycznie i tylko wyjątkowo w liczbie przekraczającej dwa egzemplarze²² (Tab. 2). Uwidacznia się to nie tylko w odniesieniu do nekropolii środkowopolskich (w Buczku, Psarach i Lutomiersku monet nie odnotowano), ale też na szerszym tle porównawczym (Tab. 2; Ryc. 12–13). Najwięcej monet rodzimych znaleziono w Dziekanowicach (13 okazów), przy czym, jak pamiętamy, stanowisko to liczyło ponad 1500 grobów.

²² Suchodolski 2012, 351.

Tab. 2. Zestawienie liczbowe monet polskich na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z ziem polskich. Oprac. T. Kurasiński.

Miejscowość	Ogólna liczba monet (całe i fragm.) w grobach	Monety polskie												Razem	Źródło informacji
		Bolesław Chrobry	Władysław Herman	Bolesław Śmiały	Sieciech	Zbigniew	Bolesław Krzywousty	Władysław II Wygnaniec	Bolesław Kędzierzawy	Bolesław I Wysoki	Henryk Brodaty	Mieszko Piłtonogi	Inne		
Polska Centralna															
Lubień	28	–	–	4	1	–	1	1	1	–	–	–	–	8	Suchodolski 2012; Kubiak 1998; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Brzeg	6	–	–	–	–	–	–	1 ²³	–	–	–	–	–	1	Mikołajczyk 1976; Mikołajczyk 1985; Śnieżko 2021; Gorlińska <i>et al.</i> 2015; Nakielski 2015
Buczek	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Kamińska 1956
Glinno	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Góra	2	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	Kowiańska-Piaszykowa 1960
Lutomiersk	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Nadolski <i>et al.</i> 1959
Poddębice	2	–	1	–	–	–	–	–	–	1 ²⁴	–	–	–	2	Gupieniec 1959; Wiklak 1960; Kubiak 1998; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Psary Lechawa	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Trębaczewicz 1963
Ziemia wieluńska															
Dębina	7	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	Mikołajczyk, Pokuta 1975; Pokuta, Wajda 1979; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Masłowice	6	–	1	1	–	–	–	–	2	–	–	–	–	4	Kubiak 1998; Gorlińska <i>et al.</i> 2015; Śnieżko 2021
Mazowsze															
Podgórze-Parcele	3	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	Suchodolski 2012; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Pokrzywnica Wielka	3	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	Mitkowska-Szubert 1993; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Kujawy															
Bodzia	66	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	Suchodolski 2015; Suchodolski 2016a; Gorlińska <i>et al.</i> 2015

23 Moneta ta bywa też przypisywana Bolesławowi Krzywoustemu, choć ostatnio najczęściej wiąże się ją z Władysławem II Wygnąncem (zob. dyskusję w Śnieżko 2021, 38–39, 145, 256–257).

24 Wcześniej monetę łączono z Władysławem Laskonogim (Gupieniec 1959, 222; Wiklak 1960, 197).

Miejscowość	Ogólna liczba monet (całej fragm.) w grobach	Monety polskie											Razem	Źródło informacji
		Bolesław Chrobry	Władysław Herman	Bolesław Śmiały	Sieciech	Zbigniew	Bolesław Krzywousty	Władysław II Wygnaniec	Bolesław Kędzierzawy	Bolesław I Wysoki	Henryk Brodaty	Mieszko Piłtonogi		
Brześć Kujawski	5 ²⁵	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Kaszewscy 1971; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Kałdus, stan. 4	214	1 ²⁶	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	3	Musiałowski 2008; Musiałowski 2010; Horoszek <i>et al.</i> 2016
Kałdus, stan. 1	1 ²⁷	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	Musiałowski 2002; Musiałowski 2006; Musiałowski 2008; Horoszek <i>et al.</i> 2016
Lubomin	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Horbacz 2000; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Wandynowo	4	–	–	–	–	–	–	1	1 ²⁸	–	–	–	1 ²⁹	3 Horbacz 2000; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Ziemia krakowska i sandomierska														
Goryslawice	13 ³⁰	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Suchodolski 1959a; Suchodolski 1959b; Reyman-Walczak <i>et al.</i> 2013
Końskie	7	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Paszkiewicz 1988; Gorlińska <i>et al.</i> 2015
Kraków- Zakrzówek	9	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1?	–	2?	Haczewska 1977; Kubiak 1998
Modlnica	19	–	–	1	1?	1?	–	–	–	–	–	–	4?	Szyber, Woźniak 2012; Reyman-Walczak <i>et al.</i> 2013
Przysław	10	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	2	Śnieżko 2016
Radom	9	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1?	1?	Bogucki 2020; Gorlińska <i>et al.</i> 2015

25 Zob. przyp. 19.

26 W świetle ostatnich ustaleń w grobie 210 jedną z licznych monet należy przypisać Bolesławowi Chrobremu (Horoszek *et al.* 2016, 250 [nr 93:86]). Wcześniej określona została jako „naśladownictwo angielskie?” (Musiałowski 2010, 154 [nr 107]).

27 Ze starszych prac wykopaliskowych (1905 r.) pochodzi jeszcze jedna moneta – denar krzyżowy (Musiałowski 2006, 105).

28 Bolesławowi Kędzierzawemu przypisywana jest też jeszcze moneta z grobu 13 (Gorlińska *et al.* 2015, 474, przyp. 289), choć według T.J. Horbacza chodzi o nikłe pozostałości „nieokreślonego” denara z XII w. (Horbacz 2000, 210 [nr 4]).

29 Okaz niezidentyfikowanego władcy (Horbacz 2000, 209 [nr 2]).

30 Zob. przyp. 21.

Miejscowość	Ogólna liczba monet (całe i fragm.) w grobach	Monety polskie												Razem	Źródło informacji
		Bolesław Chrobry	Władysław Herman	Bolesław Śmiały	Świętopełk	Zbigniew	Bolesław Krzywousty	Władysław II Wygnaniec	Bolesław Kędzierzawy	Bolesław I Wysoki	Henryk Brodaty	Mieszko Piłtonogi	Inne		
Stręgoborzycze	27	–	–	6	–	–	2	1	2	–	–	–	–	11	Tunia, Woźniak 2019
Wawrzeńczyce	19	–	2	–	–	–	–	–	–	1 ³¹	–	–	–	3	Mazur <i>et al.</i> 2015; Reyman-Walczak <i>et al.</i> 2013
Złota Pińczowska	3	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1 ³²	2	Miśkiewicz 1967
Wielkopolska															
Daniszew	2	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	0	Tabaka 2008; Szczurek <i>et al.</i> 2017
Dzieskanowice	115 ³³	1	–	2	–	–	1	4 ³⁴	2	–	–	1	3	14	Suchodolski 2016b; Szczurek <i>et al.</i> 2017
Giecz, stan. 4	27	2 ³⁵	–	–	–	–	2	1	3	–	–	–	–	8	Indycka 2019; Szczurek <i>et al.</i> 2017
Giecz, stan. 10	14	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Pisula 2021
Młodzikowo	3	–	–	–	–	–	–	1	1 ³⁶	–	–	–	–	2	Kubiak 1998; Szczurek <i>et al.</i> 2017; Śnieżko 2021
Sowinki	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Krzyszowski, Suchodolski 2018; Szczurek <i>et al.</i> 2017
Śląsk															
Milicz	2	–	–	–	–	–	–	–	–	1?	–	–	–	1?	Wachowski 1969; Wachowski 1971
Sokolniki	4	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	2	Kubiak 1998; Butent-Stefaniak <i>et al.</i> 2013; Śnieżko 2021

31 Może też chodzić o Konrada Laskonogiego (Mazur *et al.* 2015, 135–136, 140 [nr 11]).

32 Okaz ten (z grobu 64) bliżej niezidentyfikowany (Miśkiewicz 1967, 110).

33 Z pominięciem drobin srebra, rozmaitych blaszek i ozdób występujących w charakterze obola zmarłych oraz w jednym przypadku śladów patyny na czaszce. Jako jeden okaz potraktowano monety występujące w dwóch fragmentach (groby 9/92 i 29/03). Uwzględniając również tego rodzaju znaleziska, mielibyśmy łącznie 152 przedmioty w funkcji obolowej znalezione w 128 grobach (Wrzesiński 2016, 73; Wrzesiński 2022, 211).

34 W warstwie „cmentarnej” natrafiono na jeszcze jeden okaz będący emisją Władysława II (Suchodolski 2016b, 158 [poz. 4]).

35 Denary naśladowcze (Indycka 2019, 221).

36 Wcześniej określana jako domniemana moneta węgierska (Leciejewicz, Łosiński 1960, 118, 160).

Miejscowość	Ogólna liczba monet (całe i fragm.) w grobach	Monety polskie											Razem	Źródło informacji
		Bolesław Chrobry	Władysław Herman	Bolesław Śmiały	Sieciech	Zbigniew	Bolesław Krzywousty	Władysław II Wygnaniec	Bolesław Kędzierzawy	Bolesław I Wysoki	Henryk Brodaty	Mieszko Piłtonogi		
Stary Zamek	5	–	–	1	–	–	1 ³⁷	–	–	–	–	–	2	Suchodolski 1982; Wachowski 1992; Butent-Stefaniak, Malarczyk 2009; Nakielski 2017; Śnieżko 2021; Butent-Stefaniak <i>et al.</i> 2013
Pomorze														
Cedynia, stan. 2a	7	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Porzeziński 2006; Horoszek <i>et al.</i> 2016
Cedynia, stan. 2	56	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Kubiak 1998; Horoszek <i>et al.</i> 2016
Cieple	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Paszkiewicz 2011; Paszkiewicz 2019; Horoszek <i>et al.</i> 2016
Dębczyno	12	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	Kubiak 1998; Sikorski, Szczurek 2002; Horoszek <i>et al.</i> 2016

Z monet obcych należy wyróżnić pens króla angielskiego Ethelreda II (978–1016) z lat 997–1003 w typie określanym jako *Long Cross* (Ryc. 14:1). Jego fragment znaleziono w grobie 51, z lewej strony szkieletu mężczyzny (*adultus*), na wysokości miednicy³⁸. Moneta ta wiąże się z najstarszą fazą funkcjonowania cmentarza lubieńskiego³⁹.

Numizmaty anglosaskie są bardzo rzadko notowane w pochówkach z ziem polskich. Nie stwierdzono ich w grobach z centralnej Polski, a spoza tego terytorium znamy je jedynie z cmentarzysk w Bodzi (groby E58, E63, E72 i E856)⁴⁰, Dziekanowicach (groby 39/07 i 52/08)⁴¹ i Kałdusie, stan. 4 (grób 210)⁴², przy czym tylko z pierwszego z wymienionych stanowisk pochodzi okaz typu *Long Cross* (grób E58).

37 Ewentualnie Bolesław Śmiały (Suchodolski 1982, 56; Wachowski 1992, 29; Butent-Stefaniak, Malarczyk 2009, 129), choć obecnie moneta ta jest już zdecydowanie przypisywany Bolesławowi Krzywoustemu (Nakielski 2017, 120–121; Butent-Stefaniak *et al.* 2013, 379 [nr 1]; Śnieżko 2021, 248 [tab. VII, poz. 8]).

38 Mikołajczyk 1987, 11, tabl. 5:113; Kurasiński, Skóra 2012, 87, 180, tabl. LXXXIX:10; Suchodolski 2012, 354.

39 Zob. Kurasiński, Skóra 2023, 27–30.

40 Suchodolski 2015, 317, 315, 319, ryc. 16:24, 26, 31–32, 42, 44; Suchodolski 2016a, 287, 288, 290, ryc. 3:12:24, 26, 31, 43.

41 Suchodolski 2016b, 171, 177, 180, tabl. 125:143, 146.

42 Musiałowski 2008, 44; Musiałowski 2010, 139, 141, 143 [poz. 17], tabl. 53:2; Horoszek *et al.* 2016, 250 [poz. 88].

Ryc. 14. Monety obce z cmentarzyska w Lubieniu: 1 – Ethelred II (grób 51); 2 – Bela II (grób 81). Źródło: Kurasiński, Skóra 2012, tabl. LXXXIX:10, 13.

Inną wyjątkową obcą monetą z Lubienia jest denar węgierskiego władcy Beli II (1131–1141) (Ryc. 14:2). Znajdował się on w grobie 81, na wysokości lewego przedramienia pochowanej kobiety (55–60 lat)⁴³.

Monety węgierskie są notowane na terenie ziem polskich, aczkolwiek pochodzą one głównie z XI w. – ze wskazaniem na drugą połowę tego stulecia⁴⁴. Oprócz skarbów znane są też z cmentarzysk (np. Końskie⁴⁵, Przysław⁴⁶, Wawrzeńczyce⁴⁷, Kałdus, stan. 4⁴⁸, Brześć Kujawski⁴⁹, Opole-Nowa Wieś Królewska⁵⁰). Natomiast dwunastowieczne okazy węgierskie są już spotykane bardzo sporadycznie⁵¹, a lubieński denar Beli II jest, jak dotąd, jedynym znanym z Polski egzemplarzem wyemitowanym przez tego władcę.

Uważa się, iż monety wkładane do grobów pełniły funkcję symbolicznego środka płatniczego dla przewoźnika dusz, jako tzw. obol Charona lub obol zmarłych (w schrystianizowanym wariacie „tributum Petri”). Zapewne w szerokim zakresie chronologicznym treści wiązane z monetami, które dostawały się do grobów, ulegały przeobrażeniom. Pewne znaczenie mogły mieć ponadto widoczne na nich wizerunki i napisy⁵². Oprócz magicznych odniesień omawiane zjawisko jest także świadectwem procesów ekonomicznych związanych ze stopniem upięiężenia rynku wewnętrznego w wyniku rozwoju rodzimego mennictwa lub napływu obcej monety⁵³.

43 Kurasiński, Skóra 2012, 87, 190; Suchodolski 2012, 355, tabl. LXXXIX:13.

44 Kiersnowski 1960, 224–232; Butent-Stefaniak, Malarczyk 2009, 209–210, 218–219.

45 Paszkiewicz 1988, 222; Gorlińska *et al.* 2015, 173–174 [nr 1, 3].

46 Śnieżko 2016, 163, 173.

47 Mazur *et al.* 2015, 136, 139, 141; Reyman-Walczak *et al.* 2013, 153 [nr 11], 154 [nr 20].

48 Musiałowski 2008, 43; Musiałowski 2010, 140, 146 [poz. 40], 158 [poz. 128–129].

49 Kaszewscy 1971, 395–396; Gorlińska *et al.* 2015, 54 [nr 1].

50 Butent-Stefaniak, Malarczyk 2009, 201, 287 [tab. 27, poz. 4].

51 Np. w Kałdusie, stan. 4 (Musiałowski 2008, 43; Musiałowski 2010, 142 [poz. 7–9]).

52 Z powołaniem na literaturę zob. Kurasiński, Skóra 2012, 88–89.

53 Kiersnowski 1958, 185; Szczurek 1995, 79.

b. Ozdoby

Wyjątkowym znaleziskiem są **zausznice z trójkątnym paciorem**, które weszły w skład zawartości dwóch grobów: 28 (1 okaz z brązu) i 46 (2 okazy z brązu, być może posrebrzanego) (Ryc. 15).

Na terenach zachodniosłowiańskich ta grupa ozdób jest spotykana bardzo sporadycznie. Łącznie odnotowano 13 egzemplarzy, zarówno całych lub niemal kompletnych, jak też zachowanych w większych fragmentach, przy czym należy podkreślić, że tylko zausznice lubieńskie pochodzą z grobów. Pozostałe znane są wyłącznie ze skarbów, których pewna koncentracja rysuje się w części centralnej ziem polskich. Na pozostałych terenach ozdoby te występują w większym rozproszeniu⁵⁴. Odosobnionym znaleziskiem jest okaz odnotowany na obszarze osadnictwa pruskiego – w Mózgowie⁵⁵. Na podstawie depozytów ustalono wczesne, dość precyzyjne ramy chronologiczne dla tych zausznic, obejmujące okres między połową X a połową XI stulecia⁵⁶.

Wraz z zaprezentowaną wcześniej monetą anglosaską omawiany zabytek wyznacza najwcześniejszą fazę cmentarzyska w Lubieniu⁵⁷.

Z ozdób na wyróżnienie zasługuje także **pierścionek z bursztynu**, odkryty w grobie 115, ze szczątkami dorosłej kobiety (*adultus*). Ślady widoczne na jego powierzchni wskazują na obróbkę ręczną, bez użycia tokarki (Ryc. 16). Pierścionki bursztynowe są rzadko spotykane na cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych z ziem polskich. Nie odnotowano ich na analizowanym przez nas terytorium. Natomiast można wskazać na odosobnione przykłady z Mazowsza (Płock-Podolszyce, Kleszewo)⁵⁸, Kujaw (Kałdus, stan. 1, Zgłowiączka)⁵⁹, Wielkopolski (Dziekanowice)⁶⁰ i Małopolski (Złota Pińczowska)⁶¹. Chronologia tych ozdób mieści się w XI–XIII w.⁶²

⁵⁴ Kóčka-Krenz 1993, 77–78, 226–227.

⁵⁵ Nowakiewicz 2013, 146, 164n.

⁵⁶ Kóčka-Krenz 1993, 77–78, 226–227; Kóčka-Krenz 1997, 70; Drązkowska 2012, 64; Nowakiewicz 2013, 164–165.

⁵⁷ Kurasiański, Skóra 2023, 30–31.

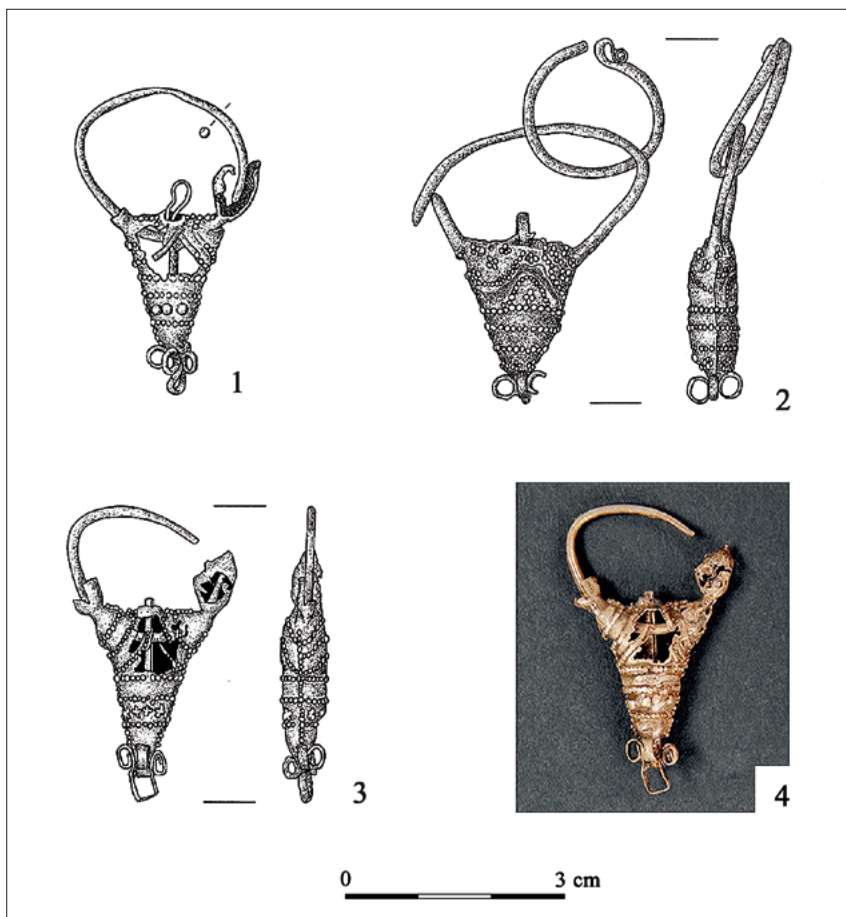
⁵⁸ Kordala 2006, 170.

⁵⁹ Andrzejewska 1996, 109, ryc. CXXXIII:3; Drozd 2006, 66.

⁶⁰ Wrzesiński 2019, 83, 91, ryc. 27.

⁶¹ Miśkiewicz 1967, 125.

⁶² Drozd 2006, 67.

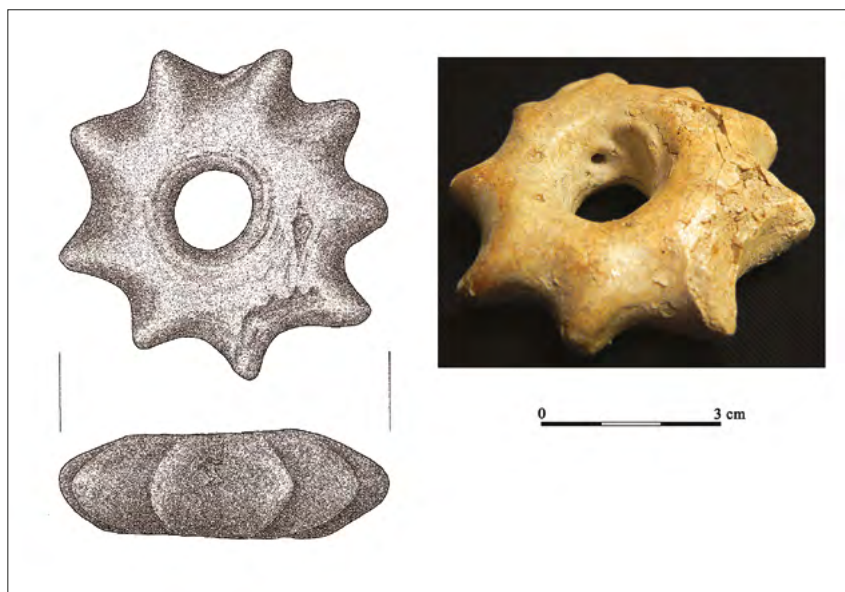
Ryc. 15. Zawsznice z trójkątnym paciorem z cmentarzyska w Lubieniu. 1 – grób 28; 2–4 – grób 46. Źródło: Kurasieński, Skóra 2012, tabl. XXI:2a, XXXIII:2a-b, LXXXVI:2.

Ryc. 16. Pierścionek z bursztynu z grobu 115 z cmentarzyska w Lubieniu. Źródło: Kurasieński, Skóra 2012, tabl. LXXI:2f.

c. Grzechotka

Jedna z dwóch odkrytych w Lubieniu grzechotek ma postać płaskiej dziewięcioramiennej gwiazdy wykonanej z glazurowanej białej glinki. Pierwotnie wewnątrz znajdował się element grzechoczący (dziś utracony), o czym świadczy otworek widoczny na powierzchni wewnętrznego obwodu (Ryc. 17). Na przedmiot ten natrafiono w grobie 50, z prawej strony słabo zachowanych szczątków kostnych dziecka⁶³. To niezwykle rzadko spotykana kategoria wyrobów na ziemiach polskich, znana z kilku stanowisk osadniczych (Giecz, Czersk, Kruszwica) oraz z cmentarzyska na Ostrowie Lednickim, przy czym okaz lednicki wykonano ze szkła⁶⁴. Nie jest to jednak zbiór zabytków jednorodnych pod względem stylistyczno-wielkościowym. Zważywszy głównie na surowiec, istnieje znaczne prawdopodobieństwo obcego (wschodniego) pochodzenia grzechotki z Lubienia⁶⁵. Przypisać jej można znaczenie magiczne i symboliczne⁶⁶.

Ryc. 17. Grzechotka-gwiazdka z grobu 50 z cmentarzyska w Lubieniu. Wg Kurasiński, Skóra 2012, tabl. XXXV:1, LXXXVII:10.

⁶³ Kurasiński, Skóra 2012, 90, 180, tabl. XXXV:1.

⁶⁴ Kaczmarek 1998, 557–558, ryc. 2:1–2.

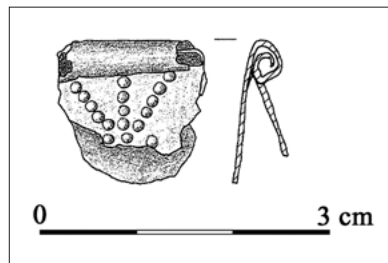
⁶⁵ Kaczmarek 1998, 557; Kurasiński, Skóra 2011, 456.

⁶⁶ Por. Kaczmarek 1998, 558–559.

d. Kaptorga

Najprawdopodobniej z mosiężną zdobioną puncowaniem kaptorgą, czyli rodzajem niewielkiej zawieszki w postaci zamkniętej, metalowej kapsułki (Ryc. 18), mamy do czynienia w grobie 36, zawierającym szczątki kobiety zmarłej w wieku 30–35 lat⁶⁷. Przedmiot wraz ze współwystępującymi paciorkami szklanymi mógł tworzyć kolbę. Z przestrzeni pomiędzy blaszkami wydobyto szczątki organiczne, które w wyniku analizy paleobotanicznej określone zostały jako szczątki drewna dębowego⁶⁸.

Kaptorgi najpewniej pełniły funkcję schowków na amulety o znaczeniu apotropaicznym lub leczniczym, ewentualnie na relikwie bądź pachnidła. Występują one stosunkowo rzadko na cmentarzyskach z ziem polskich. Weszły w skład wyposażenia pośmiertnego 29 grobów, odkrytych na 22 nekropoliach, w tym w Lutomiersku i Poddębicach⁶⁹.

Ryc. 18. Kaptorga z grobu 36 z cmentarzyska w Lubieniu. Wg Kurasiński, Skóra 2012, tabl. XXVII:2.

e. Wiadro klepkowe

Pośród przedmiotów pozyskanych z omawianego cmentarzyska wymienimy jeszcze wiadro klepkowe obite ornamentowanymi taśmami z żelaza (Ryc. 19). Pochodzi ono z grobu 9, w którym pochowano dorosłą kobietę⁷⁰.

W świetle aktualnego stanu wiedzy dysponujemy informacjami na temat 33 naczyń zaopatrzonych w metalowe okucia w postaci taśm i aplikacji. Odnotowano je na dwudziestu cmentarzyskach z ziem polskich. Najliczniejszy ich zbiór odkryto w Lutomiersku, skąd znanych jest osiem grobów z takimi pojemnikami. Wśród nich jeden okaz pod względem cech konstrukcyjnych i zdobniczych stanowi najbliższą analogię dla wiadra lubieńskiego. Jedno obite blachą wiadro na interesującym nas terenie odnotowano ponadto w Glinnie⁷¹.

Specjalny sposób opracowania tego rodzaju naczyń, wymagający znacznych nakładów pracy, pozwala sądzić, iż należały one do przedmiotów szczególnych – prestiżowych, wskazujących na wysoką pozycję społeczną pochowanych z nimi osób.

67 Kurasiński, Skóra 2012, 96–98, 174, tabl. XXVII:2.

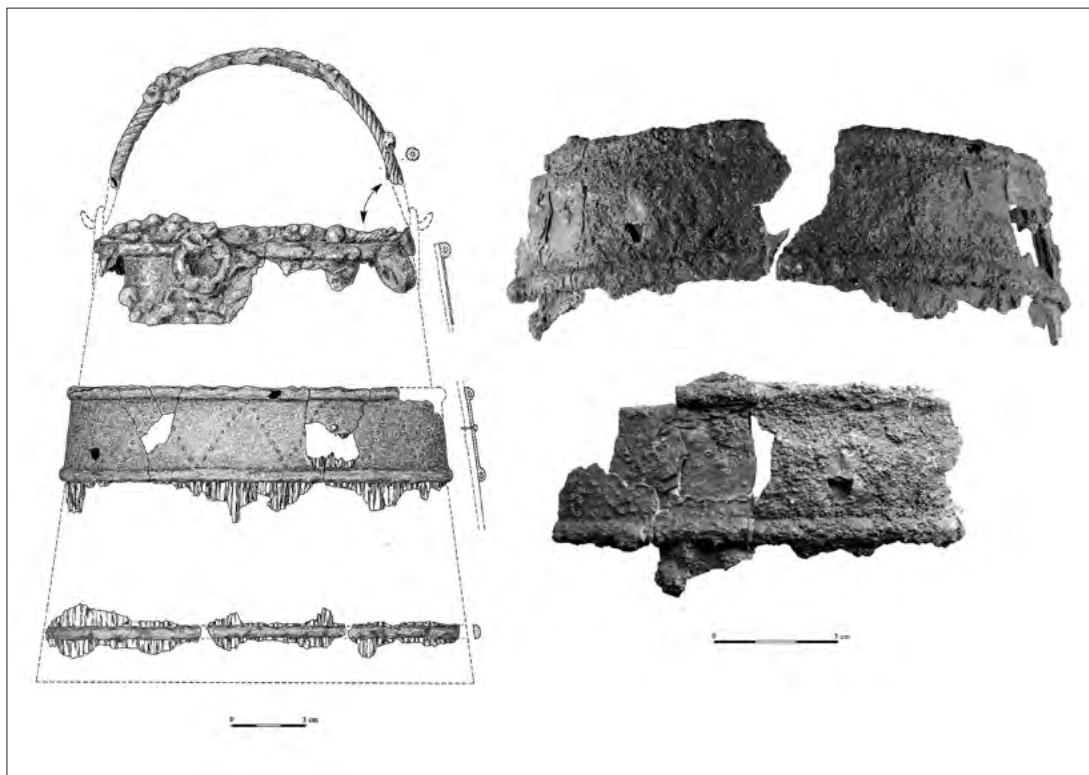
68 Michniewicz 2012, 336.

69 Szerzej na temat tych zabytków wchodzących w skład inwentarzy pośmiertnych zob. ostatnio Kurasiński 2021b.

70 Kurasiński, Skóra 2012, 57–57, 163–164, tabl. VII:2; Kurasiński 2012.

71 Tej kategorii naczyń wstawianych do grobów poświęcony został osobny artykuł (Kurasiński 2023; tu zebrana literatura).

Jednocześnie, głównie za sprawą swej zawartości, wpisywały się w rytualną sferę związaną z kultem zmarłych⁷².

Ryc. 19. Wiadro klepkowe obite blachą z grobu 9 z cmentarzyska w Lubieniu. Wg Kurasiński 2012, ryc. 2, 5; Kurasiński, Skóra 2012, tabl. VII:2.

f. Szczątki organiczne

Specyfika znalezisk zarejestrowanych w grobach omawianego cmentarzyska polega nie tylko na tym, że są one dziełem rąk ludzkich, ale także bierze się z ich pochodzenia „naturalnego”. Tego rodzaju danych niemal zupełnie brakuje dla Polski Centralnej. Na uwagę zasługują zwłaszcza nasiona gorczycy czarnej (*Brassica nigra* (L) Koch.) znalezione w grobach 39, 52, 60, 62, 88 i 114 (Ryc. 20). Z analizy antropologicznej wynika, że nasiona gorczycy w większości znajdowały się przy szkieletach kobiet, których wiek zawiera się w szerokim przedziale między *juvenis* a *maturus*. Tylko w jednym przypadku (grób 88) odnotowano je przy

⁷² Zob. m.in. Kurasiński 2015; Kurasiński 2023.

szczątkach mężczyzny (40–45 lat). Liczba zebranych nasion waha się od kilku (3–7) do kilkuset sztuk⁷³.

Być może mamy do czynienia z pochówkami osób parających się ziołolecznictwem lub magią (granica pomiędzy tymi dwoma dziedzinami ówczesznie zapewne cechowała się płynnością) bądź osobami leczonymi czy też chronionymi nasionami gorczycy już po śmierci. Na korzyść tej tezy przemawia różnorodność umiejscowienia nasion w jamach grobowych: od skupisk przy miednicy po rozsypanie ich na czasce⁷⁴.

Ryc. 20. Gorczyca czarna (kwitnąca roślina, nasiono i łuszczyzna). Wg Starý, Jirásek 1979, ryc. na s. 91.

Zakończenie

Podsumowując, należy stwierdzić, że pomimo doznanego uszczerbku Lubień pod względem liczby odkrytych grobów i ich zawartości pozostaje największym, najbogatszym, a zarazem najstarszym – obok Lutomierska – rozpoznanym archeologicznie cmentarzyskiem doby wczesnopiastowskiej na omawianym terenie⁷⁵. Znalezione w grobach przedmioty – niektóre, jak zostało pokazane, o znaczeniu wyjątkowym – ujawniają interregionalne powiązania społeczności lubieńskiej (za pewne przedstawicieli miejscowej elity), niekiedy o dalekim zasięgu, i wskazują na zdolności adaptowania napływających z zewnątrz idei i wartości, nie tylko w sferze materialnej, ale i duchowej. Część z nich można uznać za wyznaczniki statusu pochowanych osób, wyraz panujących upodobań dotyczących noszenia ozdób, a także materialny ślad wierzeń związanych z chowaniem zmarłych w czasach przenikania się dawnej obrzędowości pogańskiej z rytualnymi wymogami wiary chrześcijańskiej.

Obecność na omawianej nekropolii tych rzadkich znalezisk przypisać można korzystnemu położeniu ośrodka rozpierskiego na przecięciu szlaków komunikacyjno-handlowych, jednego biegnącego z Rusi do Wielkopolski i drugiego – z północy

⁷³ Kurasiński, Skóra 2012, 91–93, 175, 181, 184–185, 192, 201.

⁷⁴ O interpretacji obecności tychże znalezisk w grobach zob. Skóra, Kurasiński 2009.

⁷⁵ Na temat wielkości nekropolii w tej części kraju zob. Sikora 2009, 111–112.

w kierunku Krakowa⁷⁶, oraz istnieniu w nim, wzmiankowanych w bulli gnieźnieńskiej z 1136 r., komory celnej i miejsca targowego⁷⁷. Świadczy to o jego wysokiej randze gospodarczej i handlowej w strukturach prowincji łęczyckiej i – ogólniej – państwa wczesnopiastowskiego.

Jak wiemy, cmentarz w Lubieniu wchodził w skład większego kompleksu osadniczego obejmującego pobliski gród w Rozprzy wraz z okolicznymi osadami. Na tej podstawie wolno sądzić, iż służył on mieszkańcom warowni rozpierskiej, choć nie można wykluczyć, iż chowana była tu również okoliczna ludność wiejska⁷⁸. W każdym razie zebrane dane dowodzą zasobności miejscowej populacji, ale jednocześnie znaczna liczba pochówków dziecięcych (37, czyli ok. 30% wszystkich odkrytych)⁷⁹ przy tylko jednym należącym do osoby w podeszłym wieku (*senilis*) zdaje się świadczyć o jej nienajlepszej kondycji biologicznej⁸⁰.

Wszystko to pozwala uznać, iż cmentarzysko lubieńskie należy do kluczowych stanowisk nekropolicznych Polski Centralnej (w tym ziemi rozpierskiej), co gruntownie przekłada się na wzbogacenie naszej wiedzy na temat wczesnośredniowiecznej obrzędowości pogrzebowej, nie tylko zresztą w odniesieniu do historycznych ziem sieradzkiej i łęczyckiej, ale też całej domeny wczesnopiastowskiej.

Bibliografia

- Abramek B. 1980. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Masłowicach, woj. Sieradz*. „Sprawozdania Archeologiczne” 32, 227–246.
- Abramek B. 1981. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Masłowicach*. Wieluńska Biblioteka Regionalna 6. Wieluń, Sieradz.
- Andrzejewska A. 1996. *Średniowieczny zespół osadniczy w Zgłowiączce na Kujawach*. Włocławek.
- Andrzejewska A. 1999a. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Lubominie, gm. Boniewo, woj. kujawsko-pomorskie*. „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne” 5, 193–206.
- Andrzejewska A. 1999b. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Wandynowie, gm. Bytów, woj. kujawsko-pomorskie*. „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne” 5, 217–228.
- Bogucki M. 2020. *Monety*. W: T. Baranowski, K. Skóra, K. Skrzyńska (red.), *Radom, stanowisko 4. Badania interdyscyplinarne*. Łódź, Warszawa, 39–48.
- Bojarski J. 2020. *Obrzędowość pogrzebowa w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu*. Mons Sancti Laurentii 9. Toruń.

⁷⁶ Chmielowska 1966, 260; Chmielowska 1982, 189; Chmielowska, Marosik 1989, 137–138.

⁷⁷ Zob. Nurkowska 2003, 27; Szyszka 2007b, 62–63.

⁷⁸ Kurasiński, Skóra 2012, 11, 116.

⁷⁹ Kurasiński 2010; Kurasiński, Skóra 2012, 108.

⁸⁰ Kurasiński, Skóra 2012, 24.

- Butent-Stefaniak B., Malarczyk D. 2009. *Obieg pieniędzy na Śląsku we wczesnym średniowieczu (od X do połowy XII wieku)*. Wrocław.
- Butent-Stefaniak B., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz T. 2013. *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Schlesien. Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar 4*. Warszawa.
- Chmielowska A. 1966. *Z badań nad wczesnośredniowiecznym kompleksem osadniczym w Rozprze, pow. Piotrków Trybunalski*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 13, 249–266.
- Chmielowska A. 1982. *Rozprza we wczesnym i późnym średniowieczu*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 29, 159–206.
- Chmielowska A., Marosik P. 1989. *Wczesnośredniowieczne budownictwo obronne między Prosną i Pilicą*. Warszawa, Łódź.
- Chudziak W., Bojarski J., Stawska V. 2010. *Wyposażenie pochówków*. W: W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie (stanowisko 4)*. Mons Sancti Laurentii 5. Toruń, 79–126.
- Drażkowska A. 2012. *Ozdoby i nakrycia głowy na ziemiach polskich od X do końca XVIII wieku*. Toruń.
- Drozd A. 2006. *Wyroby bursztynowe. Bizuteria*. W: W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie (stanowisko 1)*. Mons Sancti Laurentii 3. Toruń, 66–67.
- Gorlińska D., Suchodolski S., Bogucki M., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz T. 2015. *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Masowien, Podlachien und Mittelpolen*. Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar 3. Warszawa.
- Gupieniec A. 1959. *Poddębice*. „Wiadomości Numizmatyczne” 3(3–4), 222.
- Gupieniec A. 1974a. *Lubień*. „Wiadomości Numizmatyczne” 18(3), 183.
- Gupieniec A. 1974b. *Lubień*. „Wiadomości Numizmatyczne” 18(4), 249–250.
- Haczewska B. 1977. *Monety odkryte na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku w Krakowie na Zakrzówku*. „Materiały Archeologiczne” 17, 205–206.
- Horbacz T.J. 2000. *Nowe znaleziska monetarne w badaniach archeologicznych na Górnym Śląsku, Kujawach i w Polsce środkowej*. „Wiadomości Numizmatyczne” 44(2), 208–214.
- Horoszek G., Piniński J., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz T. 2016. *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Pommern*. Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar 2. Warszawa.
- Indycka E. 2019. *Monety z cmentarzyska w Gieczu, stanowisko 4, jako źródło do badań obrzędów funeralnych*. „Studia Lednickie” 18, 207–243.
- Kaczmarek J. 1998. *Wczesnośredniowieczne przedmioty szklone związane z magią z Kruszwicy*. W: H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński (red.), *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*. Poznań, 549–560.
- Kamińska J. 1956. *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Buczku, pow. Łask*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 1, 97–116.
- Kaszewski E. i Z. 1971. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek*. „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne” 1, 365–434.
- Kędzierski A. 1998a. *Polskie denary krzyżowe w skarbie ze Słuszkowa*. „Wiadomości Numizmatyczne” 42(1–2), 21–48.
- Kędzierski A. 1998b. *Wczesnośredniowieczny skarb denarów krzyżowych ze Słuszkowa koło Kalisza w świetle nowych badań*. W: T. Baranowski (red.), *Kalisz wczesnośredniowieczny. Materiały Sesji Kalisz 15 czerwca 1998*. Kalisz, 91–107.

- Kiersnowski R. 1958. *O tzw. „łuźnych” znaleziskach monet wczesnośredniowiecznych w Polsce*. „Wiadomości Archeologiczne” 25(3), 181–196.
- Kiersnowski R. 1960. *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*. Warszawa.
- Kóčka-Krenz H. 1993. *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań.
- Kóčka-Krenz H. 1997. *Biżuteria średniowieczna na ziemiach polskich jako wyznacznik chronologiczny*. W: J. Olczak (red.), *Studia z archeologii, historii i geografii historycznej*. Archaeologia Historica Polona 6. Toruń, 69–75.
- Kordala T. 2006. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu*. Łódź.
- Kowiańska-Piaszykowska M. 1960. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko rządowe w Górze, pow. Turek*. „Fontes Archaeologici Posnanienses” 11, 179–193.
- Krzyszowski A., Suchodolski S. 2018. *Monety i przybory kupieckie z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w miejscowości Sowinki (powiat poznański)*. „Wiadomości Numizmatyczne” 62(1–2), 145–170.
- Kubiak S. 1998. *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski*. Inwentarz. Poznań.
- Kufel-Dzierzgowska A. 1975. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe w Polsce środkowej*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 22, 374–390.
- Kufel-Dzierzgowska A. 1983. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brzegu, województwo sieradzkie*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 30, 309–348.
- Kurasiański T. 2010. *Pochówki dzieci z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego w Lubieniu (charakterystyka wstępna)*. W: W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Tak więc po owocach poznacie ich*. Funeralia Lednickie 12. Poznań, 321–332.
- Kurasiański T. 2012. *Wiadro obite blachą z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Lubieniu, pow. piotrkowski*. W: A. Jaszcwka (red.), *Z najdawniejszych dziejów. Grzegorzowi Domańskiemu na pięćdziesięciolecie pracy naukowej*. Zielona Góra, 291–303.
- Kurasiański T. 2015. *Burials with Buckets in Early Medieval Poland: A Pagan or Christian Custom?*. „Analecta Archaeologica Rossoviensia” 10, 137–198.
- Kurasiański T. 2021a. *Wczesnośredniowieczne groby z elementami uzbrojenia na terenie ziem polskich*. *Materiały do studiów*. Warszawa.
- Kurasiański T. 2021b. *Magia – religia – ostentacja. Kaptorgi z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Radomiu w ujęciu komparatystycznym*. „Slavia Antiqua” 62, 233–284.
- Kurasiański T. 2023. *Nie tylko z drewna. Wiadra klepkowe obite blachą w grobach wczesnośredniowiecznych na terenie ziem polskich*. „Przegląd Archeologiczny” 71, 185–242.
- Kurasiański T. w druku. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Glinnie, woj. łódzkie*.
- Kurasiański T., Skóra K. 2011. *Elementy „ruskie” w wyposażeniu pochówków z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska (XI–XII w.) w Lubieniu, pow. piotrkowski*. W: S. Cygan, M. Glinianowicz, P.N. Kotowicz (red.), *„In silvis, campis... et urbe”. Średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim*. Rzeszów, Sanok, 447–465.
- Kurasiański T., Skóra K. 2012. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź.
- Kurasiański T., Skóra K. 2023. *Podstawy datowania i początki najstarszej fazy cmentarzyska w Lubieniu*. W: D. Błaszczuk, A. Buko (red.), *Początki obrządku pogrzebowego na ziemiach polskich w okresie średniowiecza*. Warszawa, 25–39.
- Leciejewicz L., Łosiński W. 1960. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Młodzikowie w pow. Średz-kim*. „Fontes Archaeologici Posnanienses” 11, 104–165.

- Malinowska-Lazarczyk H. 1982. *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni* 1–2. Szczecin.
- Mazur A., Mazur K., Woźniak M. 2015. *Monety z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Wawrzeńcach, woj. małopolskie, gm. Igołomia-Wawrzeńczyce, pow. krakowski ziemski (stanowisko 32)*. „Notae Numismaticae – Zapiski Numizmatyczne” 10, 131–147.
- Michniewicz M. 2012. *Uwagi botanika o resztkach roślinnych z grobów z cmentarzyska w Lubieniu, pow. piotrkowski*. W: T. Kuraśiński, K. Skóra, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź, 333–338.
- Miciak M., Agnew A.M. 2021. *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Gieczu, stan. 10, woj. wielkopolskie – wyniki badań z lat 2014–2019*. „Studia Lednickie” 20, 125–195.
- Mikołajczyk A. 1976. *Brzeg*. „Wiadomości Numizmatyczne” 20(1), 43.
- Mikołajczyk A. 1985. *Brakteat Bolesława Krzywoustego znaleziony w Brzegu*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Numizmatyczna i Konserwatorska” 3, 81–83.
- Mikołajczyk A. 1987. *Polish Museums, Anglo-Saxon and Later Medieval British Coins*. Sylloge of Coins of the British Isles 37. Oxford.
- Mikołajczyk A., Pokutka Z. 1975. *Dębina*. „Wiadomości Numizmatyczne” 19(4), 246.
- Miśkiewicz M. 1967. *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Złotej Pińczowskiej, pow. Pińczów*. W: *Metodyka naukowo-techniczna badań archeologicznych i antropologicznych*. Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej 4. Warszawa, 93–139.
- Mitkowska-Szubert K. 1993. *Pokrzywnica Wielka*. „Wiadomości Numizmatyczne” 37(1–2), 73–74.
- Morawski W., Zait E. 1977. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Krakowie na Zakrzówku*. „Materiały Archeologiczne” 17, 53–169.
- Musiałowski A. 2002. *ANGEL – nowy brakteat z ziem polskich*. W: B. Paszkiewicz (red.), *Moneta mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin*. Warszawa, 407–413.
- Musiałowski A. 2006. *Monety*. W: W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie*. Mons Sancti Laurentii 3. Toruń, 105–106.
- Musiałowski A. 2008. *Pieniądz we wczesnośredniowiecznym Kałdusie*. W: K. Filipow (red.), *Pieniądz – kapitał – praca. Wspólne dziedzictwo Europy. Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Rosja – Słowacja – Ukraina. Materiały z VIII międzynarodowej konferencji numizmatycznej, Białystok – Augustów, 18–23 września 2008*. Białystok, 41–44.
- Musiałowski A. 2010. *Analiza numizmatyczna wczesnośredniowiecznych monet*. W: W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie (stanowisko 4)*. Mons Sancti Laurentii 5. Toruń, 139–157.
- Nadolski A., Abramowicz A., Poklewska T. 1959. *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomińsku pod Łodzią*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzensis 7. Łódź.
- Nakielski W. 2015. *Brakteaty Bolesława III Krzywoustego. Stan badań, propozycje*. „Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny” 4, 31–62.
- Nakielski W. 2017. *Nomen i signum św. Jana Chrzyciela na monetach Bolesława III Krzywoustego, księcia śląskiego w latach 1097–1107*. „Wiadomości Numizmatyczne” 61(1–2), 111–133.
- Nowaczyk K., Nowaczyk L. 2017. *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Przysławiu, gm. Jędrzejów, woj. świętokrzyskie, stanowisko 1 (AZP 90–59/1)*. „Raport” 12, 97–122.
- Nowakiewicz T. 2013. *Niemonetarna część skarbu z Mózgowa*. W: E. Jelińska (red.), *Znaleziska średniowiecznych skarbów srebrnych z terenu Pojezierza Iławskiego w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur*. Olsztyn, 145–175.

- Nurkowska K. 2003. *Terytorium kasztelanii rozpierskiej za czasów jej świetności*. „Biuletyn Wyższej Szkoły Hotelarstwa i Turystyki” 5–6, 27–34.
- Paszkiewicz B. 1988. *Znaleziska średniowieczne i nowożytny w zbiorze i archiwum Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*. „Wiadomości Numizmatyczne” 32(3–4), 215–241.
- Paszkiewicz B. 2011. *Monety z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Ciepłym*. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza 1: Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*. Gdańsk, 571–576.
- Paszkiewicz B. 2019. *Obol zmarłych i problem napływu monet francuskich we wczesnym średniowieczu*. W: S. Wadył (red.), *Ciepłe. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*. Gdańsk, 255–265.
- Pisula N. 2021. *Monety odkryte w obiektach na stanowisku Giecz 10 w latach 2–14–2019*. „Studia Lednickie” 20, 197–214.
- Pokuta Z., Wojda L. 1979. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko we wsi Dębina, woj. sieradzkie*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 26, 89–142.
- Porzeziński A. 2006. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe na stanowisku 2a w Cedyni, województwo zachodniopomorskie*. Szczecin.
- Ratajczyk Z., Wadył S. 2019. *Historia badań cmentarzyska*. W: S. Wadył (red.), *Ciepłe. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*. Gdańsk, 17–27.
- Rauhut L., Długopolska L. 1972. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Łączynie Starym, pow. Przasnysz*. „Wiadomości Archeologiczne” 37(3), 320–393.
- Reyman-Walczak B., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz T. 2013. *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Kleinpolen. Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar 4*, Warszawa.
- Sawicki T. 2008. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie pod Kołem, woj. wielkopolskie*. „Slavia Antiqua” 49, 149–209.
- Sikora J. 2009. *Ziemia centralnej Polski we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*. Łódź.
- Sikorski A., Szczurek T. 2002. *Monety z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego w Dębczynie na Pomorzu*. W: A. Musiałowski (red.), *Moneta i kontakty mennicze w rejonie Morza Bałtyckiego XIII–XVIII w. Materiały z konferencji w Toruniu, 12–13 listopada 1992*. Toruń, 7–31.
- Skóra K., Kuraśiński T. 2009. *Od ziarnka do ziarnka... O przydatności analiz archeobotanicznych w badaniach nad wczesnośredniowieczną obrzędowością pogrzebową (na przykładzie cmentarzyska w Lubieniu)*. W: W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Metody. Źródła. Dokumentacja. Funeralia*. Lednickie 11. Poznań, 301–308.
- Starý P., Jirásek V. 1979. *Rośliny lecznicze*. Warszawa.
- Suchodolski S. 1959a. *Goryslawice, pow. Busko. Monety odkryte w 1958 r. na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku*. „Wiadomości Numizmatyczne” 3(1–2), 97–98.
- Suchodolski S. 1959b. *Goryslawice, pow. Busko. Monety odkryte w 1959 r. na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku*. „Wiadomości Numizmatyczne” 3(3–4), 221–222.
- Suchodolski S. 1982. *Monety odkryte w czasie prac wykopaliskowych. Stary Zamek, gm. Sobótka, woj. Wrocław*. „Wiadomości Numizmatyczne” 26(1–2), 56.
- Suchodolski S. 2012. *Monety z cmentarzyska w Lubieniu, pow. piotrkowski*. W: T. Kuraśiński, K. Skóra, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź, 351–356.
- Suchodolski S. 2015. *The Obol of the Dead*. W: A. Buko (red.), *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*. Leiden, Boston, 313–340.

- Suchodolski S. 2016a. *Obol zmarłych*. W: A. Buko (red.), *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego*. Warszawa, 285–303.
- Suchodolski S. 2016b. *Obol zmarłych (monety i pieniądz kruszcowy) na cmentarzysku w Dziekanowicach, stan. 22*. W: J. Wrzesiński (red.), *Nummus bonum fragile est. Groby z monetami wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach*. Biblioteka Studiów Lednickich Fontes 7:1. Lednica, 157–195.
- Szczurek T. 1995. *Obol zmarłych w późnym średniowieczu w Polsce północno-zachodniej*. W: M. Gącarzewicz (red.), *Pozaeconomiczne funkcje monet. X Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli*. Poznań, 79–93.
- Szczurek T., Paszkiewicz B., Tabaka A., Bogucki M., Ilisch P., Malarczyk D. 2017. *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Grosspolen. Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar 1*. Warszawa.
- Szyber A., Woźniak M. 2012. *Monety z cmentarzyska w Modlnicy, stan. 5, gm. Wielka Wieś, pow. krakowski*. „Notae Numismaticae – Zapiski Numizmatyczne” 7, 211–224.
- Szymański W. 1963. *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Goryslawicach powiat Busko*. W: W. Antoniewicz, P. Biegański (red.), *Badania archeologiczne w okolicy Wiślicy*. Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej 2. Warszawa, 137–197.
- Szyska J. 2007a. *Osadnictwo opola rozpierskiego do połowy XIII wieku*. W: S.K. Kuczyński (red.), *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów 11*. Warszawa, 21–57.
- Szyska J. 2007b. *Gród w Rozprzy i najdawniejsza struktura własnościowa opola rozpierskiego*. „Roczniki Historyczne” 73, 57–81.
- Śledzik-Kamińska H., Terlecka M. 1988. *Badania ratownicze na cmentarzysku szkieletowym z okresu wczesnego średniowiecza w Sokolnikach, gm. Kąty Wrocławskie w latach 1983–1984*. „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 27, 65–67.
- Śnieżko G. 2016. *Monety z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego w Przysławiu, pow. jędrzejowski*. „Wiadomości Numizmatyczne” 60(1–2), 157–178.
- Śnieżko G. 2021. *Moneta w Polsce za panowania Bolesława III Krzywoustego*. Warszawa.
- Tabaka A. 2008. *Analiza numizmatyczna monet z grobów na cmentarzysku szkieletowym w Daniszewie, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie*. „Slavia Antiqua” 49, 221.
- Trębaczewicz T. 1963. *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne we wsi Psary, pow. Piotrków Trybunalski*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 9, 131–166.
- Tunia K., Woźniak M. 2019. *Monety z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Stregoborzycach, pow. Kraków*. „Notae Numismaticae – Zapiski Numizmatyczne” 14, 221–246.
- Wachowski K. 1969. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Miliczu*. „Silesia Antiqua” 11, 199–223.
- Wachowski K. 1970. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Miliczu. Część II*. „Silesia Antiqua” 12, 123–187.
- Wachowski K. 1971. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Miliczu. Część III*. „Silesia Antiqua” 13, 191–213.
- Wachowski K. 1992. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe*. W: K. Wachowski, G. Domański, *Wczesnopolskie cmentarzysko w Starym Zamku*. Wrocław, 7–99.
- Wiklak H. 1960. *Cmentarzysko z XII i XIII w. w Poddębicach*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 5, 183–207.

- Wójcikowie E. i A. 1973. *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lubieniu, pow. Piotrków Trybunalski. (Sprawozdanie z badań prowadzonych w 1971 r.).* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 20, 163–201.
- Wrzesiński J. 2016. *Archeologia dziekanowickich grobów z monetami.* W: J. Wrzesiński (red.), *Nummus bonum fragile est. Groby z monetami wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach.* Biblioteka Studiów Lednickich Fontes 7:1. Lednica, 13–106.
- Wrzesiński J. 2019. *Biżuteria pochowanych w grobach cmentarzyska w Dziekanowicach.* W: J. Wrzesiński (red.), *Groby z biżuterią wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach.* Biblioteka Studiów Lednickich Fontes 8:1. Lednica, 13–91.
- Wrzesiński J. 2022. *Zmarli i ich groby na cmentarzysku w Dziekanowicach.* W: J. Wrzesiński (red.), *Mortui viventes obligant. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Dziekanowicach.* Biblioteka Studiów Lednickich Fontes 11. Lednica. 45–232.
- Zoll-Adamikowa H. 2000. *Usytuowanie cmentarzy Słowian w środowisku (doba pogańska i pierwsze wieki po przyjsciu chrześcijaństwa).* W: S. Moździoch (red.), *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu.* Spotkania Bytomskie 4. Wrocław, 207–219.

Afiliacje

Maria Baranowska

badaczka niezależna

<https://orcid.org/0000-0002-2158-520X>

Piotr Kittel

Wydział Nauk Geograficznych UŁ, Katedra Geologii i Geomorfologii

<https://orcid.org/0000-0001-6987-7968>

Tomasz Kurasiński

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, OBDT w Łodzi

<https://orcid.org/0000-0002-8158-1104>

Sebastian Latocha

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ

<https://orcid.org/0000-0003-4226-9131>

Ireneusz Marchelak

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Błażej Muzolf

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Iwona Nowak

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Alicja Piotrowska

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ

<https://orcid.org/0000-0001-7619-1585>

Magdalena Piotrowska

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, OBDT w Łodzi

<https://orcid.org/0000-0002-8774-2052>

Wojciech Siciński

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi
<https://orcid.org/0000-0002-2688-9253>

Jerzy Sikora

Instytut Archeologii UŁ
<https://orcid.org/0000-0003-4494-2983>

Kalina Skóra

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, OBDT w Łodzi
<https://orcid.org/0000-0002-3197-6060>

Beata Sobko

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Łodzi
<https://orcid.org/0009-0002-1190-493X>

Waldemar Stasiak

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Piotr Strzyż

Instytut Archeologii UŁ
<https://orcid.org/0000-0001-6846-159X>

Alicja Szymczak

Instytut Historii UŁ / Plichtów
<https://orcid.org/0000-0001-7238-3993>

Jan Szymczak

Instytut Historii UŁ / Plichtów
<https://orcid.org/0000-0003-0705-4450>

Monika Troszczyńska-Antosik

Muzeum Sztuki w Łodzi
<https://orcid.org/0009-0006-5980-5622>

Jacek Ziętek

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Tryb.
<https://orcid.org/0000-0002-7112-4436>